

AZ URBANIZÁCIÓ TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEI A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN 1950 ÉS 2010 KÖZÖTT

BAJMÓCY PÉTER – GRACSEK ALEXANDRA – KOVALCSIK TAMÁS

REGIONAL DIFFERENCES OF URBANIZATION IN THE CARPATHIAN-BASIN BETWEEN 1950 AND 2010

The urbanization process, its stages, regional differences are well-known in Hungary and also in the neighbouring countries. The historic background is also similar in the different countries, so the main characteristics of the process are similar. Are there any regional differences among the countries in the urbanization process? In the Carpathian-basin (the former territory of the Hungarian Kingdom) there are smaller or larger parts of nine countries (Austria, Croatia, Hungary, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Slovenia, Ukraine). It is hard to define similar urban levels in these counties, so we used the word 'urban' for the settlement with more than 10 000 inhabitants. There are 365 towns, where the population were larger than 10 000 at least once between 1950-2010 by a census. The speed of urbanization was fast between 1950-1990 at any countries, but the fastest in Slovakia and Romania. After 1990 a new stage of urbanization process emerged, the suburbanization, so the population increase of most of the towns stopped. We can see the largest decline of population of towns in Romania and at the industrial towns. On the other hand there is population increase nowadays in some Slovakian towns and the suburban ones. We made clusters of towns of the Carpathian-Basin by population change with cluster analysis, among the eight clusters there are special groups, like Budapest, the large towns, industrial small towns, socialist industrial towns, suburban towns and the declining agricultural towns of the Great Plain (Alföld).

BEVEZETÉS

Az urbanizáció általános folyamatai jól ismertek hazánkban és a világban, valamint a nagytérési eltérések is jól dokumentáltak (ENYEDI 1988, 1989, TIMÁR 1999, VAN DEN BERG ET AL. 1982). Az urbanizáció folyamata, annak szakaszai és a belső területi eltérései hazánkban (BELUSZKY 1999, CSAPÓ ET AL. 2012, DÖVÉNYI-KOVÁCS 1999, KOVÁCS 1999, 2001, KOVÁCS ET AL. 2012, TIMÁR-VÁRADI 2000, TÓTH 1977, TÓTH ET AL. 2012), és a környező országok esetében is (BELUSZKY-KOVÁCS 2012, BENEDEK 2006, 2011, BENEDEK ET AL. 2012, IZSÁK ET AL. 2012, KOCSIS ET AL. 2012, NAGY ET AL. 2012) jól ismertek. A Kárpát-medence egyes országaiban a közös történelmi múlt és a politikai berendezkedés hasonlósága következtében az alapvető urbanizációs folyamatok megközelítőleg azonosnak tűnnek, azonban kérdés, hogy ez az egyezés ténylegesen jelen van vagy tarkítják-e esetleg kisebb-nagyobb mértékű eltérések? Vagyis, hogy vannak-e típusai az urbanizációnak a Kárpát-medencében, és ha igen, milyenek?

1. ADATBÁZISOK, MÓDSZERTAN

Kutatásunk során az urbanizáció első két szakaszára (urbanizáció és szuburbanizáció) helyezük a hangsúlyt, azt vizsgáljuk meg, hogy az urbanizáció hogyan zajlott le a vizsgált térségben, milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg területenként. Bár az urbanizáció jóval hamarabb elkezdődött, különösen Budapest esetében, de csak a második világháború utáni folyamatokra koncentrálunk, hiszen ez az időszak az urbanizáció viharos időszaka a térségben. Emellett az adatbázisok is innentől állnak összehasonlítható módon rendelkezésre. A vizsgált területi egység a történelmi Magyarország területe, Horvát- és Szlavónországok nélkül. Ezeket a területeket az eltérő közigazgatási- és települési rendszer miatt vettük ki a vizsgálatból. A jelzett térség ma 9 ország területén található, ebből két ország (Magyarország és Szlovákia) teljes egészében, hét viszont csak részben (Ausztria, Horvátország, Lengyelország, Románia, Szerbia, Szlovénia, Ukrajna), az egykori 63 vármegye területére eső részeivel került a kutatásba. A lehatárolás azonban már önmagában nehézségeket okozott. Ausztria és Ukrajna esetében az egykori határok ma is tartományi határoknak tekinthetők, és hasonló a helyzet Romániában is, kivéve Orsova környékét és néhány kisebb települést. Ugyanakkor Szlovénia, Horvátország és Szerbia esetében nem esnek egybe a mai főbb közigazgatási határok az egykori határvonallal, így települési szintre, sőt az alá is kellett menni. Lengyelországnál pedig a mai község határok (gmina) keresztül-kasul szelik az egykori országhatárt.

A folyamatokat a városok oldaláról közelítettük meg mindkét urbanizációs szakasz (városrobbanás és szuburbanizáció) esetében, azaz a városok népességnövekedését, vagy fogyását vizsgáltuk, a vidéki népességnövekedést vagy fogyást nem. Erre elsősorban az adatbázis mérete miatt volt szükség, hiszen 10 000-nél több településre népességi adatbázist igen nehezen lehetett volna összeállítani. Ráadásul a városok népességszám-változása önmagában is jól jelzi az urbanizáció mértékét.

Kutatásunk elején mindenképp meg kellett határozni, hogy mit is tekintünk városnak és, hogy milyen adatokkal mérjük a folyamatot. Mivel teljes mértékben eltérő városdefiníciókkal találkozunk az egyes országokban, sok a városi funkció nélküli városi jogállású település leginkább Magyarországon, így a jogállás szerinti csoportosítás nem bizonyult járhatónak. A városok egységes funkciók szerinti katalógusa sem létezik, így a Beluszky-féle funkcionális városkategorizálás sem használható (BELUSZKY 1999). Az egyetlen olyan adat, amely biztosan rendelkezésre áll minden ország esetében, összehasonlítható módon, az a népességszám, így ennek egy határértékéhez kötöttük a vizsgálandó települések körét.

Ugyanakkor a közigazgatási rendszer eltérő az egyes országokban (községfogalom, külterület), így valamilyen egységes keretet kellett teremteni.

Magyarország, Szlovákia és Ukrajna esetében nagyrészt megmaradt, hogy minden település külön közigazgatási egység, a többi országban viszont a községek több, esetenként igen sok egykori település együtteséből állnak. Ezekben a nagy egységekben az urbanizáció alig mérhető, így minden esetben a települési szinthez legközelebbi beosztást választottuk. Az első három ország esetében ez a települési közigazgatási szintet jelentette, a többi országnál viszont községi szint alá mentünk, és a települések rendelkezésre álló adatait használtuk. Ugyanakkor Magyarország és Szlovákia esetében gyakori volt, hogy településeket csatoltak a városokhoz, azonban ezeknek a csatolt falvaknak a leválogatására nincs egységes lehetőség, így a városok adatai velük együtt szerepelnek.

Az egyes országokban az adatbázis is eltérő, de minden esetben csak a községi szinten van sok adat. Mivel azonban, mint láttuk, a legtöbb országnál községi szint alá kellett menni, ezekre a településekre adatok csak a népszámlálások esetében vannak, így a tízévenkénti népszámlálási adatokat tudtuk csak figyelembe venni. A közigazgatási beosztás időben is változik, ennek kiküszöbölésére minden esetben a mai beosztást vettük figyelembe, ezekre a területekre határoztuk meg a népességszámot. Más adatot nem tudtunk figyelembe venni, hiszen községi szint alatt alig vannak összehasonlítható adatok, szinte az egyedüli ilyen a népességszám. További nehézséget jelentett, hogy az egyes országokban a népszámlálások nem egy időpontban voltak (1. táblázat). Ez legtöbbször csak 1-2 éves eltérést jelent, de néhány esetben többet is. Így a vizsgált időpontok esetében a 10-el osztható éveket fogjuk használni, hozzátevé, hogy ez nem minden országban pontosan az adott évet jelenti, helyesebb lenne pl. az 1970-es év helyett „az 1970 körüli népszámlálások adatai alapján” kifejezést használni. A délszláv államokban 1953-ban is volt egy népszámlálás, ennek adatait nem vettük figyelembe. Ukrajna vonatkozásában két esetben kellett más adatbázist használni, hiszen 1950 és 2010 környékén sem rendeztek népszámlálást, így az első esetben becsült, a második esetben tovább számított adatokat használtunk.

A városok körének lehatárolásánál végül az egységes, 10 ezer fős népességhatár mellett döntöttünk. E népességszám felett lényegében minden település funkcionálisan is városnak tekinthető (talán a Budapesti agglomerációt kivéve), ugyanakkor ez alatt már egyre több olyan település is lenne, amelyek nagy népességszámúak ugyan, de városi funkciókkal alig rendelkeznek (Alföld, agglomerációk). Nyilván vannak funkcionális értelemben városok e határ alatt is, különösen Burgenlandban, de a Muravidéken vagy a Dunántúlon is, így a határt kicsit lejjebb lehetne tolni, de egy pár száz fővel kisebb határ érdemben nem befolyásolná a vizsgálat eredményeit, így a kerek szám mellett döntöttünk. Így végül azok a települések kerültek – jogállástól függetlenül – a kutatásba, amelyeknek 1945 és 2011 között valaha 10 ezer fő felett volt a népességszámuk, legalább egy népszámlálás adatait tekintve. Az adatbázisunkat a lehatárolt városok (azaz nem községek, 10 ezer fő feletti

települések) népességszám-adatai adták a népszámlálások szerint, ez városenként hét adatot jelentett (1950, 1960, 1970, 1980, 1990, 2000, 2010 körüli népességszám adatok).

1. táblázat: Népszámlálások a vizsgált térség országaiban
Table 1. Census years in the countries of the Carpathian-Basin

Ausztria	1951		1961	1971	1981	1991	2001	2011
Lengyelország	1950		1960	1970	1978	1988	2002	2011
Magyarország	1949		1960	1970	1980	1990	2001	2011
Románia	1948		1956	1966	1977	1992	2002	2011
Szlovákia	1950		1961	1970	1980	1991	2001	2011
Horvátország	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Szerbia	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Szlovénia	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Ukrajna			1959	1970	1979	1989	2001	

Forrás: Az országok népszámlálási kötetekéből saját adatgyűjtés

Adatbázisunkba végül 365 város került a 9 országból („minden napra egy város”), ezek közül 2010-ben 312-nek volt a népességszáma 10 ezer fő felett. Országokat tekintve a legtöbb ilyen város Magyarországon van (166), ezt Románia (83), Szlovákia (73), Szerbia (30) és Ukrajna (9) követi. Horvátország vizsgált területén, a Baranyai-háromszögben és a Muraközben kettő, Ausztriában, Burgenlandban, valamint Szlovéniában a Muravidéken 1-1 ilyen város van, a Lengyelországhoz került kis területen pedig egy sem.

2. A VÁROSOK NÉPESSÉGSZÁM-VÁLTOZÁSI TRENDJEI 1950-2010 KÖZÖTT

A városok népességszám-változási trendjeit és az urbanizáció sebességét részben az is meghatározza, hogy a vizsgált időszak elején honnan, milyen urbanizációs szintről indultak az egyes országok. Ehhez meg lehetett határozni a városiasodottság mértékét, az urbanizációs rátát, mely jelen esetben a 10 ezer fő feletti települések népességének arányát jelenti a térség össznépességéhez képest. Ehhez természetesen szükség volt az egyes országrészek össznépességére, melyek meghatározása minden népszámlálás esetében nem volt teljesen magától értetődő (kivéve Magyarországon és Szlovákiában). Ez a probléma különösen a legkisebb, teljes mértékben városhiányos térség, Lengyelország (Felső-Árva és Északnyugat-Szepes) esetében okozott gondot. Kétféle adatot is számoltunk az egyes népszámlálásokra, a valamikor 10 ezer fő feletti városok arányát (mind a 365-öt figyelembe véve), vagy az aktuálisan 10 ezer fő felettiekét. A két adatsor nagyban hasonlít egymásra, így most az aktuálisan 10 000 fős városok arányát tekintjük át országoként és Magyarországon régióként is (2. táblázat).

2. táblázat: A 10 000 fő feletti települések száma az egyes népszámlálások időpontjában országokként

Table 2. Number of towns with more than 10 000 inhabitants by countries and censuses

Ország	Összes	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Magyarország	166	112	127	128	140	137	142	142
Románia	83	35	46	52	70	82	70	66
Szlovákia	73	26	36	47	61	71	72	72
Szerbia	30	21	23	26	26	27	26	22
Ukrajna	9	6	6	7	7	9	7	7
Horvátország	2	0	0	1	1	2	1	1
Ausztria	1	0	0	1	1	1	1	1
Szlovénia	1	0	0	0	1	1	1	1
Lengyelország	0	0	0	0	0	0	0	0
Összesen	365	200	238	262	307	330	320	312

Forrás: Az országok népszámlálási köteteiből saját adatgyűjtés

A városok számának változásaiból is látszik, hogy Magyarország indult a legmagasabb értékekkel, ugyanakkor a városok körének bővülése Románia (Erdély) és Szlovákia esetében sokkal gyorsabb. A legtöbb ilyen város 1990-ben volt a Kárpát-medencében, majd lassú csökkenés indul meg, különösen Erdély és a Vajdaság területén. A folyamatok azonban nem egyirányúak, különösen Magyarország esetében jellemző az, hogy ugyanazon évtized alatt új városok érik el a 10 ezer fős határt, miközben mások meg 10 ezer fő alá zuhannak. Az urbanizációs szint értékeit az országrészek demográfiai adatai is befolyásolják. A természetes szaporodás és a régiók egészét érintő vándorlások igen eltérő trendeket eredményeznek az össznépesésekben. Miközben a Kárpát-medence népessége 21,1 millió főről 25,6 millióra nőtt 1950-2010 között (21%), addig a lengyel, szlovák és ukrán országrészeken 45-65%-os a növekedés, míg Magyarország, Románia és Szerbia esetében ez az érték 10-20% volt. Eközben a horvát és szlovén területeken 5-15%-os népességfogyást regisztrálhatunk. Hasonlóak a számok 1950-1990 között is, 1990 után az általános fogyási trendekhez képest kiemelkedő Erdély népességének fogyása, ugyanakkor az Ausztriához, Lengyelországhoz és Szlovákiához tartozó területek népessége nő.

A Kárpát-medence urbanizáltsági szintje 1950-ről 2010-re 31%-ról 50%-ra nőtt, úgy, hogy a legmagasabb értéket 1990-ben érte el 52%-kal (3. táblázat). Ugyanakkor jelentős területi eltérések figyelhetők meg az egyes országok között. Ausztria, Horvátország, Lengyelország és Szlovénia területéhez tartozó kisebb térségek városhiányos, periférikus vidékek, itt az urbanizációs ráták 10% körüliek, vagy az alattiak, változásuk is esetleges. Az öt, nagyobb területtel rendelkező ország közül Románia (Erdély), Szlovákia és Ukrajna (Kárpátalja) esetében 1950-ben 20% alatt maradt a 10 ezer főnél népesebb településeken élők aránya, a Vajdaságban átlag körüli, Magyarországon ugyanakkor 45% volt.

3. táblázat: Az urbanizációs ráta értékei a vizsgált térség országaiban és Magyarország régióiban 1950-2010 között, az aktuálisan 10 000 fő feletti népességszámmal rendelkező települések alapján (%)

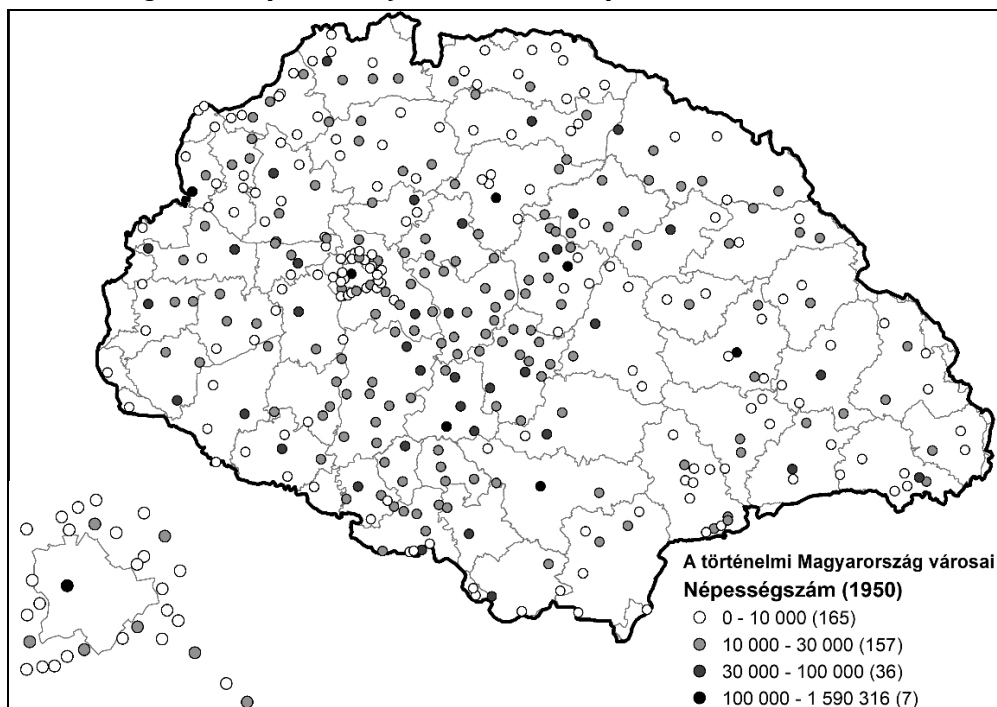
Table 3. Urbanization rate by countries, Hungarian regions and censuses based on the towns actually larger than 10 000 inhabitants (%)

Megnevezés	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Ausztria	0	0	4	4	4	4	5
Horvátország	0	0	7	8	15	10	9
Magyarország	45	49	54	59	60	59	59
Lengyelország	0	0	0	0	0	0	0
Románia	18	25	30	41	52	48	47
Szerbia	34	39	46	50	53	54	56
Szlovénia	0	0	0	13	15	15	14
Szlovákia	20	24	31	41	49	49	47
Ukrajna	16	18	21	24	27	25	25
Összesen	31	35	40	47	52	51	50
<i>Statisztikai régiók hazánkban</i>							
Közép-Mo.	79	80	83	84	84	83	84
Közép-Dunántúl	25	35	43	51	53	51	50
Nyugat-Dunántúl	28	33	40	48	50	50	51
Dél-Dunántúl	22	30	35	43	46	45	45
Dél-Alföld	49	50	53	56	58	57	58
Észak-Alföld	41	44	44	49	50	50	50
Észak-Mo.	27	32	37	44	45	44	41

Forrás: Az országok népszámlálási köteteiből saját adatgyűjtés és számolás

1950-1990 között Szlovákiában és Romániában igen gyorsan emelkedett a városok népességaránya, a szerbiai városok esetében a növekedés átlagos, Magyarországon és Ukrajnában ugyanakkor az urbanizáltsági szint növekedésének mértéke elmaradt az átlagostól. 1990 után az urbanizáltsági szint stagnálása, lassú csökkenése a jellemző, mérsékelt növekedést csak Szerbia, az átlagnál nagyobb visszaesést pedig Románia esetében tapasztalunk. Urbanizáltság tekintetében ma sokkal homogénebb a Kárpát-medence, mint 1950 környékén volt. Az urbanizációs típusokat tekintve Románia és Szlovákia esetében az alacsony szintről való gyors növekedés, Szerbiában az átlagos szintről történő átlagos növekedés, Magyarországon a magas kezdeti arányról mérsékelt növekedés, Ukrajnában pedig az alacsony szintről mérsékelt növekedés jellemezte a trendeket. Magyarország eltérő folyamatai azonban elsősorban három térség, Közép-Magyarország és a két alföldi régió adatainak köszönhetőek, a Dunántúlon és Észak-Magyarországon az értékek valahol a szlovák-román és a szerb típus között vannak, alacsony-átlagos szintről, átlagos-magas növekedés az urbanizáltsági rátákat tekintve.

1. ábra: A városok népességszáma a Kárpát-medencében, 1950-ben
 Figure 1. Population of towns in the Carpathian-Basin in 1950.

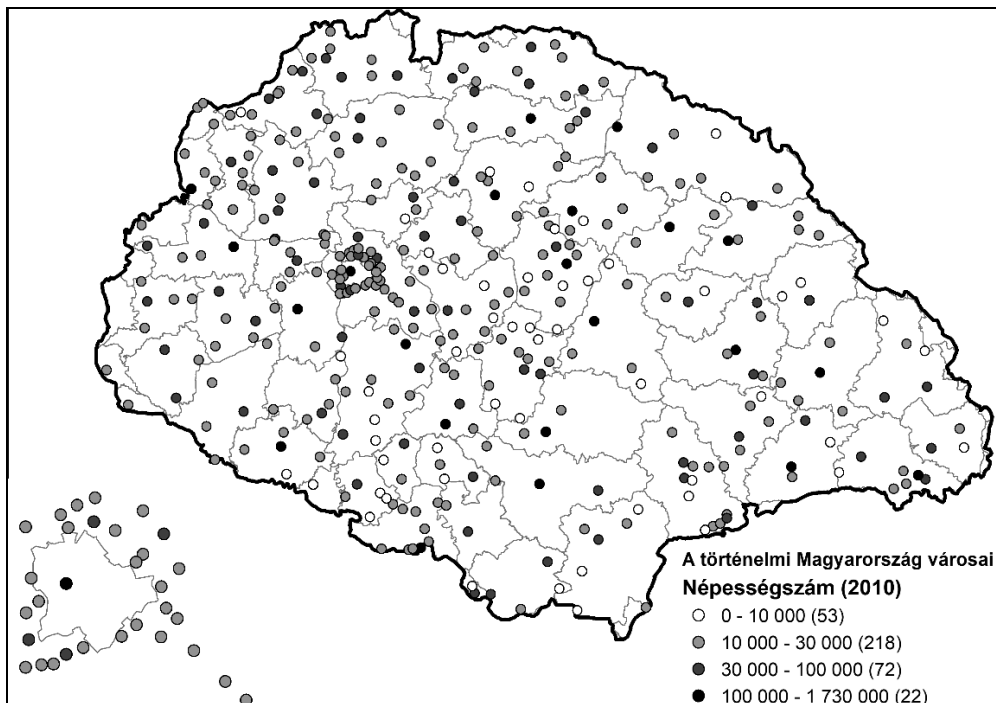
Forrás: Az országok népszámlálási köteteiből saját adatgyűjtés

Az urbanizáció mértéke már a népességszámok alapján is szembeötlő, 1950-ben 7 darab, 2010-ben pedig 22 darab olyan város volt a Kárpát-medencében, melynek népességszáma meghaladta a 100 ezer főt, de a 30 és 100 ezer fő közötti városok száma is megduplázódott (1. - 2. ábra). Összesen 365 város van tehát, amelynek valamikor 10 ezer felett volt a népességszáma a vizsgált időszakban. Közülük 180 város végig határérték felett volt, 132 darab e fölé került és ott is maradt, míg 19 darab lecsúszott 10 ezer fő alá a vizsgált időszakban. Mindössze 34 olyan város van, amely népességszámát tekintve ingadozott, egynél többször lépte át a 10 ezer fős határt, ebből azonban két kivételtől eltekintve mind olyan, amely valamikor a kezdeti évtizedekben fölé került a határnak, majd zömmel 1990 után esett vissza.

Olyan város, amely a lehetséges hat alkalomból (hat évtized) kettőnél többször is átlépte a 10 ezres népességhatárt, mindössze kettő van, Szeghalom három, Nagykálló hat alkalommal. Nagykálló esete különösen érdekes, minden alkalommal váltott, 1950-ben, 1970-ben, 1990-ben és 2010-ben 10 ezer fő alatt, 1960-ban, 1980-ban és 2000-ben felette volt a népességszáma. A 10 ezer fő fölé feljutó városok elsősorban Magyarország (46, Közép-Magyarország 24, Közép-Dunántúl 9), Szlovákia (46) és Erdély (31) területére jellemzőek, ám míg a

szlovákiai, erdélyi és közép-dunántúli városok zömmel 1950-1990 között, addig a közép-magyarországiak 1990 után haladták meg a 10 ezer fős értéket. A legnagyobbak közülük meghaladták az 50 ezer (Vajdahunyad, Dunaújváros, Privigye), vagy a 40 ezer fős (Borcsa, Csíkszereda, Fogaras) népességszámot is.

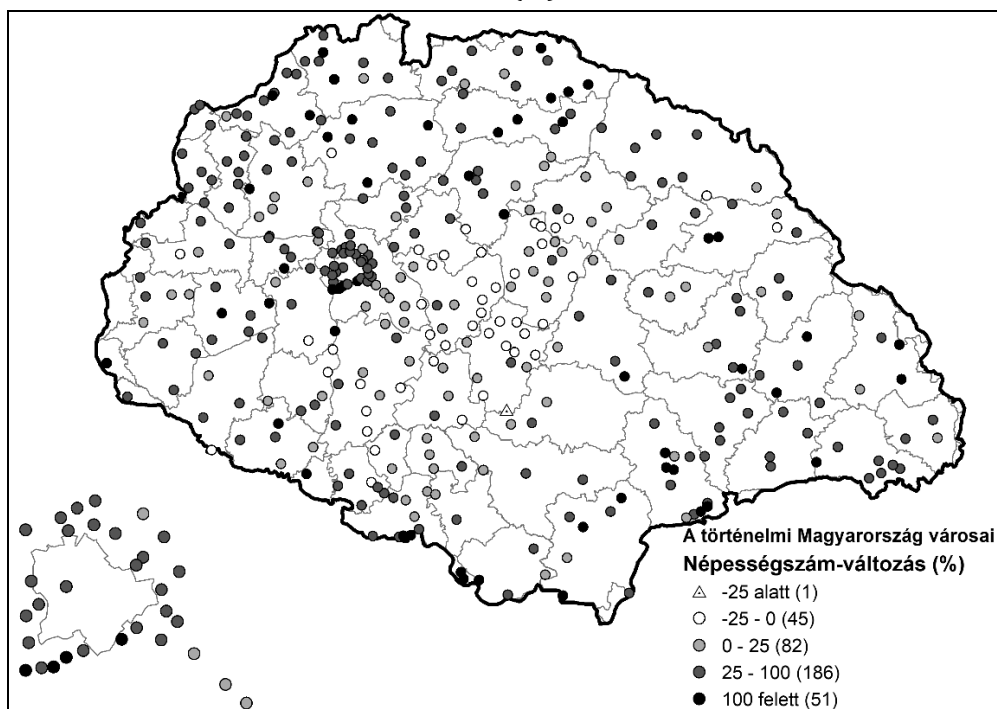
2. ábra: A városok népességszáma a Kárpát-medencében, 2010-ben
 Figure 2. Population of towns in the Carpathian-Basin in 2010.

Forrás: Az országok népszámlálási kötetéből saját adatgyűjtés

Aki egyszer feljutott 10 ezer fő fölé, azoknak a 80 százaléka ott is maradt, de ebben is jelentős regionális eltérések mutatkoznak. Szlovákiában 46 olyan város van, amely 10 ezer fő fölé került 1950-2010 között, és ma is 10 ezer fő feletti népességszámmal rendelkezik, és csak egy olyan (Ótura), amelyik bár feljutott, később visszaesett 10 ezer fő alá. Erdélyben ezek a számok 31-17, Magyarországon 46-7, a Vajdaságban 5-4, Kárpátalján 1-2. Magyarországon belül a két szélsőséget Közép-Magyarország (24-0) és az Alföld (1-5) jelentik. Az Alföldön mindössze egyetlen település tudott újonnan megkapaszkodni 10 ezer fő felett, a debreceni agglomerációba tartozó Hajdúsámson. A 10 ezer fős szint alá lecsúszó 19 város között hét-hét az Észak- és Dél-Alföldön, négy pedig a Vajdaságban található. A Dunántúlról egyetlen város, Dunaföldvár került ebbe a körbe. Aki egyszer lecsúszott 10 ezer fő alá, az mind ott van ma is.

3. ábra: A Kárpát-medence városainak népességszám-változása 1950-1970 (%)
 Figure 3. Population change of the towns of the Carpathian-Basin between 1950-1970 (%)

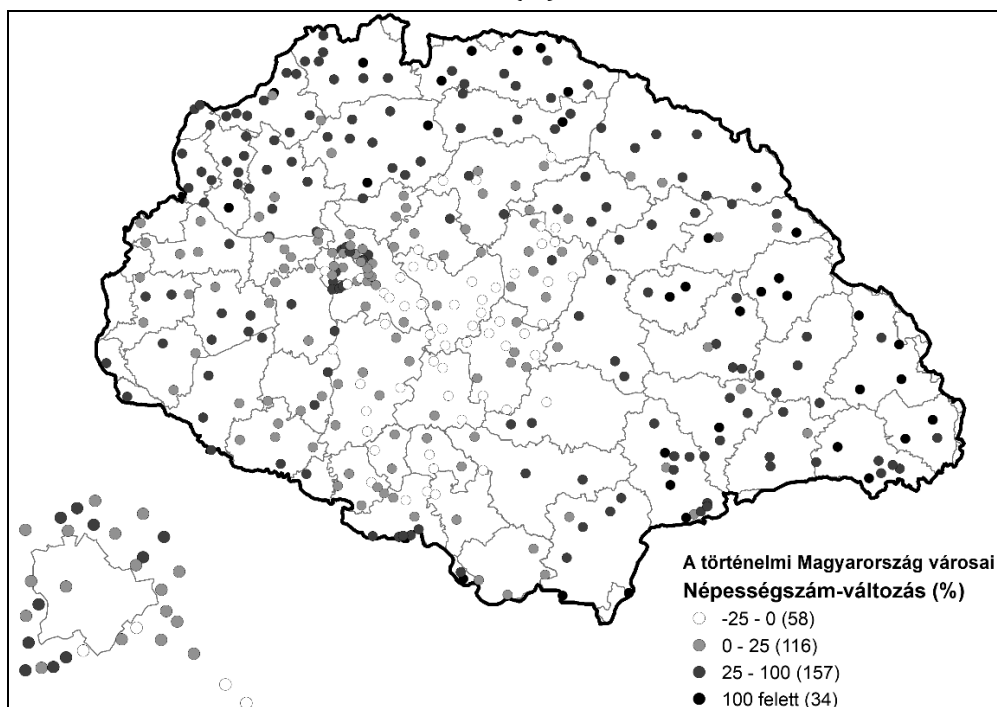

Forrás: Az országok népszámlálási kötetekéből saját adatgyűjtés és számolás

1950 és 1970 között zajlott az urbanizáció legviharosabb időszaka a Kárpát-medencében. A 365 város közül 51 megduplázta, ebből 18 megháromszorozta népességszámát. A 18 triplázó közül nyolc Magyarországon, öt Erdélyben, négy Szlovákiában és egy Szerbiában található, zömmel az úgynevezett szocialista városok (Dunaújváros, Tiszaújváros, Kazincbarcika, Százhalombatta, Viktóriaváros, Vajdahunyad, Vaskohsziklás, Balánbánya) és néhány agglomerációs település (Szigethalom, Gyál és a Belgrád melletti Padinska Skela). A 46 fogyó népességű város közül 41 magyarországi, ebből 33 alföldi, a leggyorsabban Battonya, Dévaványa, Jászárokszállás és Túrkeve fogyott (3. ábra).

1970 és 1990 között Szlovákiában és Romániában nem lassult az urbanizáció mértéke, a többi területen viszont igen. Ebben az időszakban 34 település megduplázta, ezen belül 9 megháromszorozta népességszámát, leggyorsabban erdélyi megyeszékhelyek (Zilah, Beszterce, Csíkszereda, Gyulafehérvár, Sepsiszentgyörgy) és felvidéki kisvárosok (Felsővízköz, Ólubló, Nagykürtös) nőttek. Az első 100 leggyorsabban növekvő város közül csak hat nem Erdélyben vagy Szlovákiában található (4. ábra).

4. ábra: A Kárpát-medence városainak népességszám-változása 1970-1990 (%)
 Figure 4. Population change of the towns of the Carpathian-Basin between 1970-1990 (%)

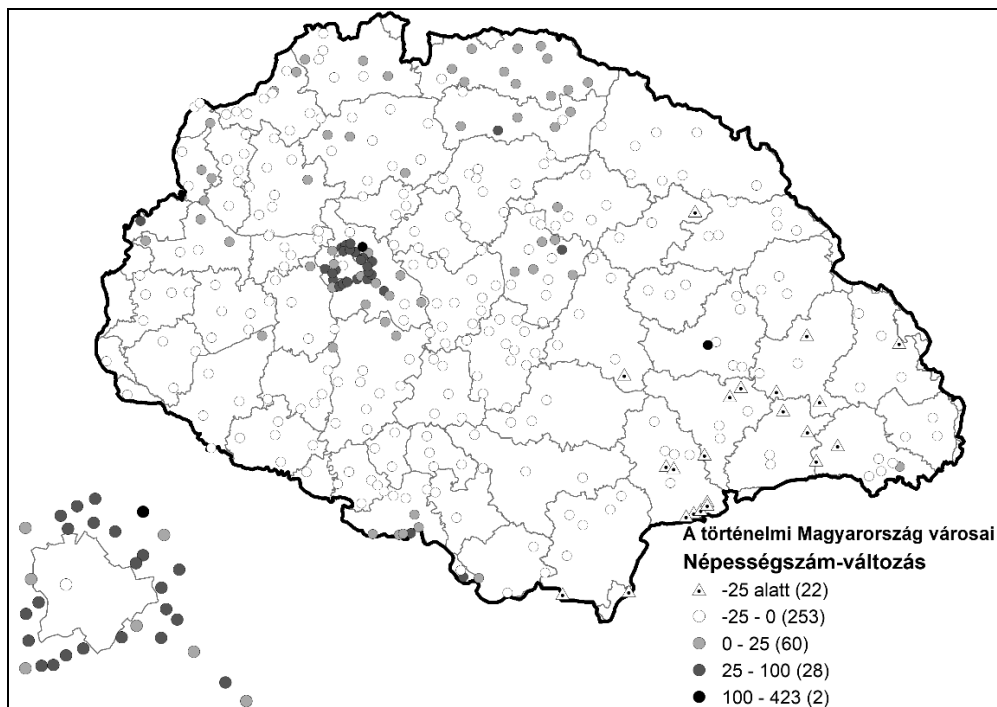

Forrás: Az országok népszámlálási kötetéből saját adatgyűjtés és számolás

A leggyorsabban növekvő magyarországi város, Tiszaújváros 70 százalékos növekedéssel a 78. helyen volt. Ebben a két évtizedben már 58 fogyó népességű várost regisztrálhattunk, ebből 49 Magyarországon, hét Szerbiában és kettő Erdélyben, valamint 37 darab az Alföldön található. A leggyorsabban fogyók pedig Battonya, Tótkomlós, Dévaványa, Komádi, Létavértes és Jánoshalma települések voltak.

A rendszerváltozással mind az alapvető urbanizációs, mind a demográfiai feltételek megváltoztak (szuburbanizáció, természetes fogyás, kivándorlás), így a városok népesedési trendjei teljesen átalakultak. Mindössze 90 városnak nőtt a népességszáma 1990-2010 között, de 25% feletti növekedést csak 30 esetben regisztrálhattunk, ebből 24 város a Budapesti Agglomerációban található, de szuburbán jellegű Szászfenes (Kolozsvár), Borcsa (Belgrád) és Hajdúsámson (Debrecen) is. Ezen kívül csak a bevándorlás által növekedő szerbiai Újvidék (menekültek) és burgenlandi Kismarton (kelet-európaiak), valamint a nagyrészt természetes szaporodás által növekvő felvidéki Szepsi került ebbe a körbe (5. ábra).

5. ábra: A Kárpát-medence városainak népességszám-változása 1990-2010 (%)
 Figure 5. Population change of the towns of the Carpathian-Basin between 1990-2010 (%)

Forrás: Az országok népszámlálási kötetéből saját adatgyűjtés és számolás

Népességszámát csak Veresegyház tudta megduplázni és Szászfenes pedig megötszörözni. Ezzel szemben 20 százaléknál nagyobb fogyást 43 esetben tapasztaltunk, de ebből csak négy nem erdélyi város. A kivándorlás és a természetes fogyás nagymértékben apasztja minden romániai város népességét, a legnagyobb mértékű fogyások 35-45% körüliek (Kudzsir, Orsova, Vaskohsziklás, Marosújvár, Balánbánya) (5. ábra).

A teljes időszakot tekintve a leggyorsabban növekvő népességű városok a szocialista városok (Újtölgyes, Dunaújváros, Tiszaújváros, Százhalombatta, Vaskohsziklás) és az agglomerációs települések (Borcsa, Szigethalom). A városok csaknem fele megduplázta népességszámát 1950-2010 között, és mindössze 63 város népessége fogyott 1950-2010 között, ebből 51 Magyarországon, kilenc Szerbiában, három Romániában van, a leggyorsabban Battonya, Komádi, Tótkomlós, és Dévaványa népességszáma csökkent, de általánosságban zömmel a dél-alföldiek vannak a leggyorsabban fogyók között.

3. A VÁROSOK NÉPESSÉGSZÁM-VÁLTOZÁS SZERINTI TÍPUSAI

A városok népességnövekedési dinamika szerinti típusainak meghatározásához klaszteranalízist használtunk fel négy mutató (a vizsgált időszakban 20 évente bekövetkező [1950-1970, 1970-1990, 1990-2010] népességszám-változás százalékos értékei és a 2010-es népességszám) alapján. Az egyes mutatók szórása azonban túl nagy volt, különösen felfelé, igen az extrém adatok megnehezítették ezek csoportokba foglalását. Ráadásul az extrém adatok a vizsgálatunk szempontjából sokszor irreleváns különbségeket takartak, hiszen, ha egy város népessége 400 vagy 500 százalékkal, az a folyamat egésze szempontjából alig jelent különbséget, e mellett, ha 50 százalékkal nő vagy 50 százalékkal csökken, az igencsak eltérő utakat jelent. Az adatok ilyen mértékű szórása esetén a klaszteranalízis nem használható (ezért is kell óvatosan bánni, ha klaszterelemzést végzünk egy ország vagy régió teljes település-állományára). Egyszerű matematikai módszer ilyen esetben nincs is az adatok összehúzására, így egy bonyolultabb logikát kellett alkalmazni. Ennek a lényege a következő: a települések minden esetben két pontszámot kaptak 0 és 10 között, egyet a rangszámok alapján, egyet pedig az adatok alapján. A rangszámok alapján a legnagyobb a 10-es, a legkisebb a nullás értéket kapta, közben egyenletesen elosztva 365-tel az intervallumot. Az adatok alapján is hasonló volt az elv, bár itt a szélsőértékek a népességszám-változás alapján nem az egyes adatonként, hanem a három időintervallum adatai alapján összesítve lettek meghatározva. A legnagyobb értékek esetében más képlet alapján (sávosan), jobban lettek összehúzva az adatok, a népességszám esetén a határt az 500 000 fő feletti népesség jelentette, a népességszám-változás esetében pedig a 100 százalék, illetve a 200 százalék feletti növekedések esetében használtunk más képleteket. (A módszer részletesebb, pontos leírása megérne egy külön tanulmányt, illetve érdekes tudományos vitát is.)

Végül a két pontszám összege adta a klaszteranalízis pontértékét, minden esetben 0-20 pont között. Legalkalmasabbnak a K-közép módszer bizonyult, a klaszterezést az IBM SPSS Statistics 23 programcsomaggal végeztük el, és végül nyolc klasztert kaptunk eredményül, melyek jól értelmezhetők és elemezhetők. A klaszterek esetében az egyes alapadatok átlagértékeinek meghatározásához természetesen az előbb leírt konvertálást visszafelé is el kellett végezni. A létrejött klasztereket leginkább az 1970 és 1990 közötti dinamika alapján oszthatjuk két csoportba, az első négy klaszter ebben az időszakban gyorsan, a második négy klaszter átlagosan, vagy lassan növekedő népességszámú városokat tartalmaz (4. táblázat).

4. táblázat: A Kárpát-medence városainak növekedési dinamika szerinti típusai
 Table 4. Types of the towns of the Carpathian-Basin by population growth dynamics

Klaszter száma	1	2	3	4	5	6	7	8
Klaszter neve	<i>Ipari kisváros</i>	<i>Gyorsan növekvő</i>	<i>Szocia- lista</i>	<i>Nagy- város</i>	<i>Budapest</i>	<i>Szubur- bán</i>	<i>Álföldi</i>	<i>Átlagos</i>
Népességszám, 2010 (fő)	15780	20090	17740	127500	1729040	13520	12310	28270
Népvált. 1950-1970 (%)	32,4	80,3	120,5	75,4	25,8	30,1	3,2	46,1
Népvált. 1970-1990 (%)	72,6	65,1	56,0	64,6	0,8	11,0	3,1	17,9
Népvált. 1990-2010 (%)	-13,6	8,3	-19,8	-5,3	-14,3	22,0	-8,8	-6,7
Városok száma	53	50	37	30	1	37	95	62
Magyarország	3	14	6	5	1	28	73	36
Románia	37		26	9		2	6	3
Szlovákia	12	32	2	12		5	2	8
Szerbia		4	1	2		1	12	10
Ukrajna	1			2			2	4
Horvátország			1					1
Ausztria						1		
Szlovénia			1					

Forrás: Az országok népszámlálási kötetéből saját adatgyűjtés és számolás

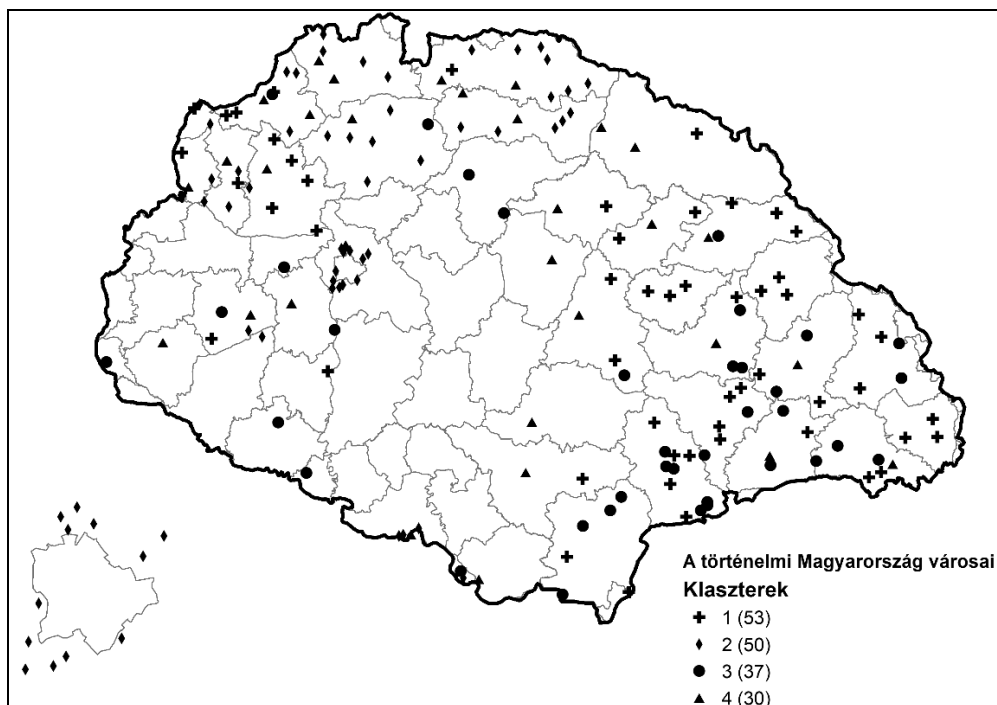
A legdinamikusabb csoportot a 3. klaszter alkotja (*szocialista városok*), viharos növekedéssel 1950 és 1990 között, majd jelentős visszaeséssel 1990 után. 37 város került ide, a legtöbb Erdélyből, de hat Magyarországról is (Ajka, Dunaújváros, Tiszaújváros, Kazincbarcika, Komló, Oroszlány). E csoport tagjai nem feltétlenül szocialista iparvárosok, Erdélyben számos alig említhető városi múlttal rendelkező kisváros is hasonló dinamikát mutatott. Az első klaszter (*ipari kisvárosok*) eléggé hasonlítanak az előző csoporthoz, az érdemi különbséget az 1950 és 1970 közötti lassabb dinamika adja. 53 város tartozik ide, elsősorban Erdély és Szlovákia területéről, Magyarországról csak Mátészalka, Paks és Tapolca (6. ábra).

A negyedik klaszterbe nagy népességű városok kerültek (*nagyvárosok*), jelentős dinamikával 1950-1990 között, majd visszaeséssel 1990 után. A 30 város egyenletesen oszlik el a Kárpát-medencében, Magyarországról Debrecen, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Veszprém és Zalaegerszeg került ide. A második klaszter esetében a dinamika végig kitart, vagyis 1990 után is (*gyorsan növekvők*). Az 50 város főleg Szlovákia és Magyarország esetében jellemző (Erdélyben egy sincs ilyen), Szlovákiában ez a legnagyobb típus, emellett főleg Budapest, Belgrád és Újvidék agglomerációjában és a Balaton-parton fordulnak elő ide tartozó városok.

Az 1970 és 1990 között lassabban növekvők között külön típust képvisel *Budapest*, melyet kiemelkedő népessége és az 1970 utáni extrém lassú népességdinamikája indokolja. A második legnagyobb csoportot - 62 településsel - az átlagos adatokkal bíró városok adták (*átlagosok*), melyek a

Kárpát-medence legtöbb részén előfordulnak fokozatosan lassuló népességnövekedéssel. Magyarországon főleg a Dunántúlon és Észak-Magyarországon jellemzőek Győrtől Békéscsabáig, Ózdtól Keszthelyig (7. ábra).

6. ábra: A Kárpát-medence városainak növekedési dinamika szerinti típusai, 1.
Figure 6. Types of the towns of Carpathian-basin by population growth dynamics, part I.

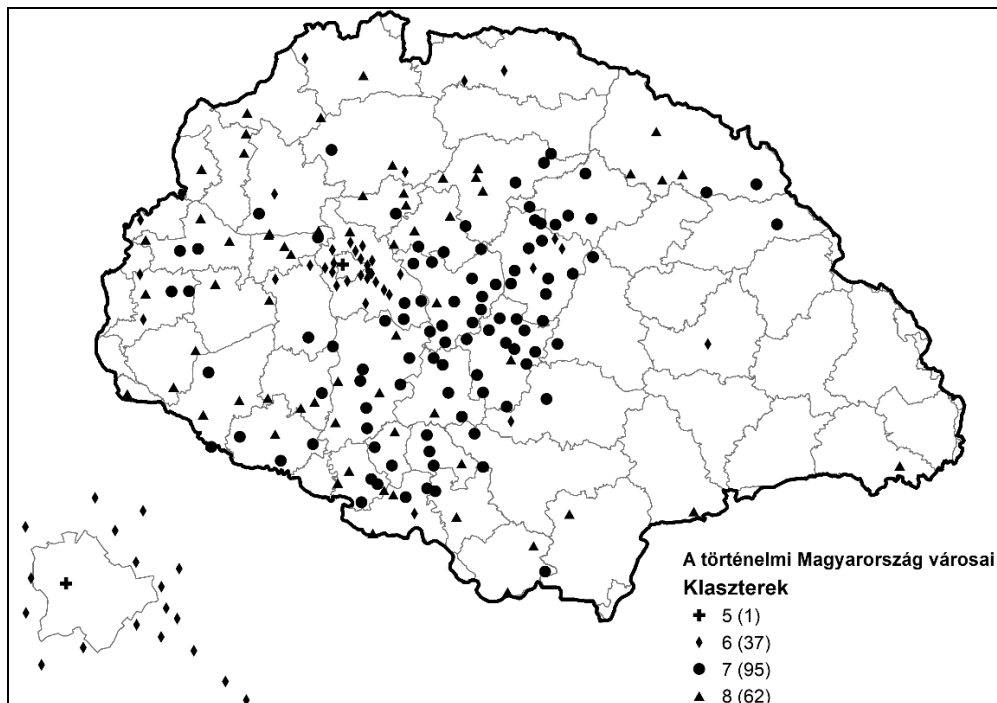
Forrás: Az országok népszámlálási kötetéből saját adatgyűjtés és számolás

A Vajdaságban és Kárpátalján ez az egyik legnagyobb típus. A hatodik klaszter esetében az 1950 és 1990 közötti időszak alacsony dinamikáját egy relatíve gyors növekedés követi 1990 után (*szuburbán városok*), és ebben az időszakban e típus városai nőnek leggyorsabban. Összesen 37 város tartozik ide, ebből 21 Pest megyében van. Néhány egyéb szuburbán kisváros mellett több esetben a jelenlegi dinamikát más folyamatok okozzák, így a nemzetközi vándorlás (Kismarton, Temerin), a belső vándorlás (Bicske, Mór, Kőszeg, Körömend) vagy a természetes szaporodás (Hajdúhadház, Kiszzeben, Lőcse).

A legnagyobb elemszámú hetedik klaszterbe 95 város tartozik (*alföldi városok*), melyek 1950-1990 között alig növelték népességüket (sok közülük fogyott is), majd 1990 után jelentősen fogy a népességük, de nem extrém módon. A városok zöme (73) Magyarországon található, de a Vajdaságban is ez a legnagyobb típus. Kis számban előfordulnak Erdélyben, Kárpátalján és

Szlovákiában is. Elsősorban az Alföldön koncentrálódnak, 51 város a két alföldi régióban fekszik, de további 12 vajdasági, 5 erdélyi és 5 magyarországi város is az Alföldön található. Ugyanakkor számos dunántúli, kevésbé dinamikus kisváros is ebbe a csoportba került (Barcs, Szigetvár, Siklós, Sárbogárd, Dunaföldvár, Csorna, Kapuvár, Celldömölk).

7. ábra: A Kárpát-medence városainak növekedési dinamika szerinti típusai 2.
 Figure 7. Types of the towns of Carpathian-basin by poulation growth dynamics, part II.

Forrás: Az országok népszámlálási kötetéből saját adatgyűjtés és számolás

ÖSSZEGZÉS

Bár első ránézésre a közös történelmi múlt és a hasonló politikai rendszer következtében megegyező úton haladtak a Kárpát-medence városai az urbanizációs folyamatokat tekintve a II. világháború után, mégis számos eltérő úttal, típussal találkozhatunk. Jelentős az eltérés az egyes országok és régiók között, a különböző időszakokban más és más típusú városok és térségek a nyertesek és vesztesek. Az urbanizáció sebessége is ország-, és régiófüggő. 1950 és 1990 között Erdély és Szlovákia városai növekedtek kiemelkedő mértékben, a legkevésbé pedig az alföldi városok, majd 1990 után az általános visszaesés mellett a nagyvárosok környéki települések a legfőbb nyertesek, és

Erdély városai a legnagyobb vesztesek, legalábbis népességszámukat tekintve. Az is kiderült, hogy hasonló népességváltozási utak teljesen eltérő okokból is létrejöttek, akár 1950 és 1990 között, akár napjainkban.

A Kárpát-medencén belül vannak egyveretű térségek a várostípusok szerint (Alföld, Dél-Dunántúl, Erdély, Észak-Vajdaság, Budapesti agglomeráció), ezekben a térségekben egy vagy két növekedési várostípus dominál, és vannak vegyes térségek is (Nyugat-Szlovákia, Közép-Dunántúl), ahol számos eltérő út, különböző típus található egymás szomszédságában, itt a lokális adottságok a döntők a regionális sajátosságokkal szemben. Emellett a lépték is meghatározó, olyan városok, amelyek Magyarországon belül teljesen egyedinek tűnnek (szocialista városok), egy nagyobb csoport részét képezik a Kárpát-medencén belül, míg amelyek eltérőnek tűntek (alföldi városok és a dunántúli kisvárosok egy része), azok nagyobb léptékben egy csoportba tartoznak.

IRODALOM

- BELUSZKY P.** (1999): Magyarország településföldrajza: Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 584 p.
- BELUSZKY P. – KOVÁCS Z.** (2012): A Kárpát-medence településföldrajza. In: Dövényi Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 500-561.
- BENEDEK J.** (2006): A romániai urbanizáció jellegzetességei az utolsó évszázad során. In: Győri R. – Hajdú Z. (szerk.): Kárpát-medence: Települések, Tájak, Régiók, Térstruktúrák. Dialóg Campus Kiadó; MTA RKK, Budapest-Pécs. pp. 77-101.
- BENEDEK J.** (2011): Románia. Tér, gazdaság, társadalom. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion Kiadó, Kolozsvár. 501 p.
- BENEDEK J. – CSÍKI L – DÖVÉNYI Z – ELEKES T – LÉPHAFT Á – MÁTHÉ Cs – NAGY E – PÁL Z – TÖRÖK I – VAJDA M – VERES V – WANEK F** (2012): A Kárpát-medence régiói. Erdély. In: Dövényi Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 971-1129.
- CSAPÓ T. – BARANYAI G. – HAJDÚ Z. – LENNER T. – ZENTAI Z.** (2012): A Kárpát-medence régiói. Dunántúl. In: Dövényi Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 737-811.
- DÖVÉNYI Z. – KOVÁCS Z.** (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. Földrajzi Értesítő (1952-2008) 48(1-2), pp. 33-57.
- ENYEDI Gy.** (1988): A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó, Budapest. 115 p.
- ENYEDI Gy.** (1989): Van-e szocialista urbanizáció? Tér és társadalom, 3(2), pp. 92-103.

- IZSÁK T. – BERGHAUER S. – DARCSI K. – FODOR GY. – FRISNYÁK S. – SZAMBOROVSKYNÉ-NAGY I.** (2012): A Kárpát-medence régiói. Kárpátalja. In: Dövényi Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 942-970.
- KOCSIS K. – ZUBRICZKY G. – BOKOR L. – MARTON G. – SZELESI T. – DÖVÉNYI Z.** (2012): A Kárpát-medence régiói. Felvidék/Szlovákia. In: Dövényi Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 892-941.
- KOVÁCS K.** (1999): A szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és a budapesti agglomerációban. In: Barta Gy. – Beluszky P. (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Budapest, Regionális Kutatási Alapítvány. pp. 91-114.
- KOVÁCS Z.** (2001): A poszt-szocialista urbanizáció és a városi átalakulás jellemzői Kelet-Európában. Akadémiai Doktori Értekezés. Kézirat. 193 p.
- KOVÁCS Z. – DÖVÉNYI Z. – SZABÓ P. Cs.** (2012): A Kárpát-medence régiói. Budapest. In: Dövényi Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 1233-1262.
- NAGY I. – KICOŠEV, S. – DÖVÉNYI Z. – LÉPHAFT Á.** (2012): A Kárpát-medence régiói. Vajdaság. In: Dövényi Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 1130-1179.
- TIMÁR J.** (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról. Földrajzi Értesítő (1952-2008), 48(1-2), pp. 7-31.
- TIMÁR J. – VÁRADI M. M.** (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen területi fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In: Rechnitzer J. – Horváth Gy. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, MTA RKK. pp. 153-175.
- TÓTH J.** (1977): Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön: A centrumok szerepe a népesség foglalkozási átrétegződésében és területi koncentrációadásában. Földrajzi Tanulmányok 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. 142 p.
- TÓTH J. – KÓKAI S. – RAKONCZAI J. – DÖVÉNYI Z. – BECSEI J. – GULYÁS L.** (2012): A Kárpát-medence régiói. Kelet-Magyarország. In: Dövényi Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 812-891.
- VAN DEN BERG, L. – DREWETT, R. – KLAASSEN, L. H.** (1982): Urban Europe: A Study of Growth and Decline, Oxford, Pergamon. 184 p.